

УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ ДО ВЧИТЕЛЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ПРОБЛЕМНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Одним із стратегічних завдань Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття") є формування освіченої, творчої особистості. Як один із напрямків реформування освіти зазначається забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень.

Якщо перед школою ставиться задача розвитку мислення учнів, їх творчих здібностей, то педагогічно правильно організоване навчання не може бути не проблемним. Технології проблемного навчання є перспективним напрямком організації навчально-виховного процесу в школі. Воно веде до формування в учнів творчого мислення, активного ставлення до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Теорія проблемного навчання обґрунтовувалася психологами А.М.Матюшкіним, К.А.Славською. Дидактичні аспекти проблемної ситуації розглядалися І.Я.Лернером, М.І.Махмутовим, Ю.К.Бабанським, М.А.Даниловим, А.В.Фурманом та ін.

У роботах дослідників висвітлено основні теоретичні питання проблемного навчання (А.М.Матюшкін, І.Я.Лернер, М.І.Махмутов), досліджується сутність проблемної ситуації (І.Я.Лернер, М.І.Махмутов, А.В.Фурман), робляться спроби класифікації проблемних ситуацій (М.І. Матюшкін, Ю.К.Бабанський, М.А.Данилов), розглядаються проблемні методи навчання (Н.М.Мочалова, Ю.К.Бабанський, Т.В.Кудрявцев), Найбільш загальні дидактичні способи створення проблемних ситуацій, які можуть бути використані при вивченні окремих навчальних предметів висвітлені І.Я.Лернером, М.І.Махмутовим, І.К. Тарасенко, Т.В.Шуманом, В.А.Щеневим.

Проте, в науковій літературі недостатньо були висвітлені місце та роль вчителя при проблемному навчанні, а також завдання, які проблемне навчання ставить перед педагогом. У працях Н.М.Мочалової, Т.В.Кудрявцевої, М.А.Данилової розглядається алгоритм діяльності вчителя на уроці лише у зв'язку з використанням якогось певного окремого проблемного методу. Основна увага при дослідженні проблемного навчання в загальноосвітній школі зосереджувалася на способах діяльності учнів, тому що проблемне навчання спрямоване на активізацію навчальної пізнавальної діяльності саме учнів. Але оскільки навчально-виховний процес є процесом двостороннім потрібно окреслити і способи діяльності вчителя.

Отже, актуальність дослідження обумовлюється недостатнім теоретичним аналізом ефективності впровадження та застосування проблемного навчання в шкільну практику, необхідністю з'ясування, якими професійними рисами має володіти педагог для ефективної організації проблемного навчання.

Формулювання цілей статті... Мета статті – проаналізувати завдання вчителів при організації проблемного навчання в загальноосвітній школі виходячи з умов ефективності використання проблемних методів навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження... Задачею наших шкіл є формування гармонійно розвинутої особистості. Найважливіший показник всесторонньо і гармонійно розвинутої особистості – наявність високого рівня розумових здібностей. Якщо навчання веде до розвитку творчих здібностей, то його можна поєднувати з розвиваючим навчанням. Тобто таке навчання, при якому вчитель, спираючись на знання закономірностей розвитку мислення, спеціальними педагогічними засобами веде цілеспрямовану роботу по формуванню розумових здібностей і пізнавальних потреб своїх учнів в процесі вивчення основ наук (М.І.Махмутов, М.Н.Скаткін, І.Я.Лернер, С.І.Бризгалова). Таке навчання є проблемним.

Відомо, що процес творчості – це перш за все відкриття нового: нових об'єктів, нових знань, нових методів їх вирішення (С.Л.Рубінштейн, Г.С.Костюк). У зв'язку з цим проблемне навчання як творчий процес – це вирішення нестандартних навчальних задач нетиповими методами [2, с. 47].

Головне у проблемному навчанні – сам процес пошуку і вибору правильних, оптимальних рішень, а не миттєвий вихід на рішення. Хоча викладачеві відомий найкоротший шлях до вирішення проблеми, його завдання – орієнтувати сам процес пошуку, крок за кроком приводячи учнів до вирішення проблеми і одержання нових знань.

Як вважає В.Ф.Калошин, суть проблемного навчання полягає у створенні перед учнями проблемних ситуацій, їх усвідомленні, сприйнятті та розв'язанні у процесі спільної діяльності учнів і вчителів [6, с. 33].

А.В.Фурман зазначає, що проблемне навчання в школі буде ефективним тоді, коли воно охоплюватиме всі основні ланки навчального процесу: структуру змісту навчального матеріалу, викладання та учіння. Тобто

мається на увазі проблемність побудови змісту освіти, проблемний спосіб його викладання вчителем та проблемний характер пізнавальної діяльності учнів [8, с. 26].

Наведені умови ефективного використання проблемного навчання та специфіка цілей і методів проблемного навчання істотно змінюють роль учителя в педагогічному процесі і обумовлюють появу нових вимог до педагога.

Організація навчального матеріалу для опрацювання проблемними методами передбачає такі завдання:

- 1) інформаційне забезпечення;
- 2) зміна змісту і структури навчального матеріалу

Під інформативним забезпеченням в даному випадку мається на увазі, звичайно, не надання знань в готовому вигляді. Хоча, як зазначають С.І.Бризгалова, Н.М.Мочалова, М.М.Палтишев в сучасній школі необхідне поєднання творчих та репродуктивних методів [3, с. 28], оскільки не весь навчальний матеріал доцільно викладати проблемними методами. Крім того, поряд із розвитком творчих здібностей, перед школою також стоїть завдання забезпечити учнів певною сумою предметних знань. По-перше, мова йде про постановку проблемних ситуацій, в ході якої учневі дається той мінімум інформації, який необхідний для виникнення суперечності. В даному випадку учитель може подати учням необхідний фактичний матеріал і пропонує їм самостійно з'ясувати суть явища, зробити необхідні висновки [4, с. 34]. Також подача необхідного мінімуму інформації може відбуватися через актуалізацію попередньо вивченого навчального матеріалу, виділення в ньому нових відношень, суперечностей. А по-друге, мова йде про інформацію, потрібну для успішного вирішення проблемного завдання, яке на даному етапі виходить за рамки зони найближчого розвитку учня. Пошук решти всієї інформації здійснюється учнями самостійно або за допомогою педагога, але все таки в рамках пошуку, а не засвоєння.

При відборі навчального матеріалу А.В.Фурман радить дотримуватися наступних критеріїв:

- 1) можливості використання проблемності тим більші, чим вищого рівня узагальненості знаннями й уміннями учням треба оволодіти;
- 2) питома вага проблемності здебільшого зростає із збільшенням освітнього, світоглядного й виховного значення тих знань, які треба засвоїти учням згідно вимог навчальної програми;
- 3) наявність діалектичного зв'язку між відомими й невідомими знаннями учнів за проблемних ситуацій;
- 4) можливості навчального матеріалу щодо створення проблемних ситуацій вчителем суттєво змінюються від того, на якому етапі навчального процесу використовуються одні й ті самі завдання [8, с. 27-29].

Завдання по зміні змісту і (або) структури навчального матеріалу стоїть не тільки перед конкретним педагогом, а перед всією освітньою системою: в порівнянні з традиційною концепцією навчання при проблемному через об'єктивні причини може бути вивчений менший обсяг конкретного матеріалу, і воно вимагає істотної зміни структури навчального матеріалу з метою додання йому характеру проблемної. Для реалізації проблемного навчання за існуючими підручниками учителю необхідно перш за все провести аналіз змісту навчального матеріалу з метою визначення можливості його переструктурування для роботи з використанням проблемних методів.

Переструктурування навчального матеріалу можна здійснити за допомогою прийомів, запропонованих Н.М.Мочаловою:

- 1) перестановка (зміна порядку слідування фактів, демонстрацій та їх опису чи пояснення, наведених у підручнику);
- 2) залучення додаткових фактів (використання спеціальної літератури, інформації кіно і телебачення, життєвий досвід учнів);
- 3) введення у виклад питань, задач, завдань, вказівок, вимог і вибудовування їх в систему, яка дозволить керувати самостійною пізнавальною діяльністю учнів на уроці і обмежувати простір пошуку вирішення проблем;
- 4) трансформація викладених в підручнику фактів у пізнавальні задачі [7, с. 25].

Ефективна організація проблемного викладання ставить перед учителем наступні завдання:

- 1) організація подачі навчального матеріалу проблемними методами;
- 2) контроль на проблемних уроках.

Організація навчально-виховного процесу характеризує місце вчителя при проблемному навчанні. Педагог перестає бути джерелом знань, а стає помічником або керівником в пошуку цих знань – залежно від конкретного методу навчання і рівня проблемної ситуації для учнів. Залежно від рівня проблемності (за типологією М.І.Махмурова) існує три варіанти діяльності вчителя на уроці. При першому рівні проблемності вчитель сам створює проблемну ситуацію, аналізує її спільно з учнями, демонструє способи розв'язання даної проблеми. При другому рівні проблемності вчитель спільно з учнями аналізує ситуацію і підводить їх до проблеми, а учні вже самостійно формують завдання і розв'язують його [4, с. 33]. При третьому рівні проблемності учням повідомляється проблемна ситуація, а її аналіз, виявлення проблеми, формування проблеми й вибір оптимального розв'язання вони здійснюють самостійно. Особливість проблемного навчання полягає в тому, що

педагог одночасно виступає і як координатор або партнер (в ході кожного етапу навчання), і як керівник навчання (якщо розглядати навчання як єдине ціле). Педагог організовує процес навчання і, у разі потреби, включається в нього для підтримки процесу в необхідному руслі. Крім того, до окремого аспекту цього завдання педагога можна віднести організацію і методичне забезпечення виконання завдання в команді, групі учнів, коли таке втручання об'єктивно необхідне.

К.О.Баханов пропонує наступну систему контролю навчальних досягнень учнів на проблемних уроках:

а) вихідний (попередній) контроль на початку уроку, коли учні у стислий термін виконують кілька тестових завдань, які швидко за кодом перевіряються (причому завдання добираються такі, щоб перевірити не тільки знання, а й певні вміння, що дозволяє створити діагностичну карту ступеня розвиненості в учнів інтелектуальних умінь і навичок);

б) контроль за застосуванням учнями знань під час вирішення проблемних завдань;

в) вихідний контроль наприкінці уроку [1].

Ефективна організація проблемного учіння, на нашу думку, вимагає від учителя формування в учнів позитивної мотивації. У класифікації дидактичних технологій по основному напрямку модернізації традиційної системи проблемне навчання відноситься до педагогічних технологій на основі активізації і інтенсифікації діяльності учнів. Активізація досягалася різними методами, заснованими, в першу чергу, на зовнішній мотивації. Так, при традиційному навчанні в учнів формуються дві основні групи мотивів. Це мотиви безпосереднього та перспективного спонукання. При активних формах і при проблемному навчанні зокрема, як зазначає В.Ф.Калашин, виникає нова група мотивів – мотиви пізнавального спонукання. Інтерес до навчання виникає у зв'язку з проблемою і розгортається в процесі розумової праці, пов'язаної з пошуком і знаходженням рішення проблемної задачі чи групи задач. З появою мотивів пізнавального спонукання відбувається перебудова сприйняття, пам'яті, мислення, переорієнтація інтересів, активізація здібностей учня [6, с. 3-4]. Повноцінні мотиви, на думку Г.С.Костюка, органічно пов'язані з цілями і змістом навчання, розширюють можливості засвоєння знань, сприяють оволодінню вміннями і навичками, пошуку раціональних способів самого навчання [5, с. 403]. У сучасній дидактиці визнається пріоритет інтелектуальної активності, що походить від внутрішньої мотивації учнів, від усвідомленої потреби в засвоєнні знань і умінь, що забезпечує велику ефективність навчального процесу.

Висновки... Отже, застосування проблемних методів навчання у сучасній загальноосвітній школі значно змінює структуру діяльності вчителя та ставить перед ним ряд завдань, виконання яких веде до підвищення ефективності пізнавальної навчальної діяльності учнів. Така організація навчання сприяє вихованню в учнів інтересу до змісту матеріалу, який вивчається на уроці, виробленню в учнів системи умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності, перетворенню знань учнів на стійкі переконання, формуванню наукового світогляду. Проблемні уроки складніші, ніж уроки передачі готових знань, потребують більш високого методичного рівня викладання, але вони дуже ефективні і повністю виправдовують працю вчителя.

Література

1. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: [монографія] / Костянтин Олександрович Баханов – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 324 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Диана Борисовна Богоявленская. – М.: Изд. центр «Академия», – 2002. – 320 с.
3. Брызгалова С.И. Проблемное обучение в начальной школе: Учеб. пособие / Светлана Ивановна Брызгалова. – [2-е изд.]. – Калининград, 1998. – 91 с.
4. Гергун Н. Проблемне навчання як засіб формування пізнавальних і творчих здібностей учнів / Наталія Гергун // Директор школи. – 2006. – № 27-28. – С. 33-36.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк; під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. Школа, 1989. – 608 с.
6. Калашин В.Ф. Проблемне навчання – перспективний напрям формування творчих здібностей учнів / В.Ф.Калашин // Управління школою. – 2008. –№ 16. – С. 2-6.
7. Мочалова Н.М. Методы проблемного обучения и границы их применения / Мочалова Нелли Михайловна – Казань: Изд-во Казанского у-та, 1979. – 158 с.
8. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні: Книга для вчителя / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Рад. Школа, 1991. – 191 с.
9. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Астон, 2007. – 164 с.

Анотація

У статті розглядаються головні умови ефективного використання методів проблемного навчання, з'ясовуються завдання, які виникають у вчителя при організації навчально-виховного процесу з використанням проблемних методів навчання у сучасній загальноосвітній школі.

Аннотація

В статье рассматриваются главные условия эффективного использования методов проблемного обучения, выясняются задания, возникающие в учителя при организации учебно-воспитательного процесса с использованием проблемных методов обучения в современной общеобразовательной школе.

Summary

The article considers the main conditions of effective use of problem teaching methods, explores the tasks of the teachers by organization of education with the use of problem teaching methods in modern comprehensive school.

Ключові слова: проблемне навчання, умови ефективності, завдання, організація навчально-виховного процесу, навчальні мотиви.

Ключевые слова: проблемное обучение, условия эффективности, задания, организация учебно-воспитательного процесса, учебные мотивы.

Key words: problem teaching, condition of effectiveness, tasks, organization of education, educational motives.

Подано до редакції 14.10.2010.

Рекомендовано до друку докт. пед. наук, проф. Шапран О.І.

УДК 179.9+305.235+155.2

© 2010

Фогель Т.М.

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ЯКОСТІ У ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Не існує жодного суспільства, яке б було однорідним. Кожне суспільство складається з людей різних з погляду їхнього етнічного походження, віросповідання, політичних поглядів, віку, статі, інтересів.

Якість життя будь-якого суспільства залежить від здатності людей співіснувати один з одним, від того, чи сприймають вони один одного, чи поважають і підтримують, чи навчаються один від одного, чи об'єднують свої зусилля в ім'я загального добра. В умовах соціальної розмаїтості дуже важливо встановити культуру миру, що неможливо без дієвого виховання, заснованого на принципах толерантності.

Толерантність є першим щаблем не тільки до запобігання, але й до подолання конфліктів. Діалог, безпосередній контакт – це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого.

Сучасний школяр повинен правильно сприймати та розуміти взаємозв'язок усіх і кожного на планеті, розуміти та поважати права, звичаї, погляди та традиції інших людей, знайти своє місце в життєдіяльності суспільства, не наносячи шкоди іншим людям.

Наявність толерантності сприяє створенню комфортного психологічного клімату в стосунках між учнями. Толерантність школярів відіграє важливу роль у створенні соціально-психологічного клімату в шкільному поліетнічному середовищі, стає ключем до вирішення складних задач розвитку особистості, зокрема в підлітковому віці.

Тому актуальною є проблема виховання толерантності як особистісної якості у підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що проблемі толерантності в педагогіці присвячено багато праць. Це питання знаходилося у центрі уваги багатьох педагогів. У вивчення цієї проблеми внесли свій вклад А.Асмолова, Я.Коменський, В.Кукушин, М.Рожков, Н.Лебедева та інші.

Разом з тим, аналіз психолого-педагогічної літератури, дисертаційних досліджень свідчать про те, що багато питань виховання толерантності у підлітків залишаються недостатньо розробленими.

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є вивчення проблеми толерантності, визначення важливості виховання толерантності як особистісної якості, зокрема у підлітків, аналіз розробленого та проведеного нами циклу виховних годин, спрямованого на виховання толерантності як особистісної якості у підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження... Проблема толерантності дуже актуальна в наш динамічний, насичений міжетнічними протиріччями й конфліктами час.

Про толерантність найчастіше йдеться як про особистісну властивість, яка означає прийняття іншого, взаємну допомогу, довіру [1]. Таке тлумачення віграє важливу роль у розвитку свідомості, завдяки чому люди можуть швидше зрозуміти, що не лише конфлікт є універсальним двигуном прогресу, але й взаємна допомога й терпіння одного до другого також виступають важливим фактором еволюції [1]. У літературі можна знайти приклади розуміння толерантності як здібності людини, співтовариства, держави чути й поважати думку інших, невороже відноситись до відмінних від своїх думок [3].